

منبع‌شناسی قرآن و علوم اجتماعی

تهیه و تنظیم: حسین فخرزاد، فاضل حسامی و مجتبی روحانی‌زاده
گروه قرآن و علم مرکز پژوهشی قرآن کریم المهدی □

چکیده

در این نوشتار، منابع میان‌رشته‌ای قرآن و علوم اجتماعی در دسته‌های ذیل معرفی شده است: کتاب‌ها؛ مقالات؛ پایگاه‌ها و وبلاگ‌ها. البته در ضمن مقالات گزارشی از عناوین مقالات دائرة المعارف قرآن لیدن آمده که مرتبط با علوم اجتماعی است. لازم به یادآوری است که ارزش علمی این منابع یکسان نیست، همان‌گونه که میزان ارتباط آن‌ها با قرآن نیز یکسان نیست، از اینرو ارزش‌سنجی و ارتباط‌سنجی آن‌ها به عهده مخاطب واگذار شده است. این منبع‌شناسی زیر نظر گروه قرآن و علم مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی به سامان رسیده است.

واژه‌های اصلی: قرآن، منبع‌شناسی، علوم اجتماعی.

مقدمه

تحقیقات و پژوهش‌های علوم اجتماعی به لحاظ ارتباط عمیق آن با متن زندگی افراد، در هر جامعه‌ای از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. در پرتو این دانش، می‌توان کنش‌های اجتماعی را تبیین و تحلیل کرد، مسائل و مشکلات پیش رو را شناخت و در پیش‌گیری از بروز بحران‌ها و آسیب‌های اجتماعی، اقدام‌های لازم را به حوزه‌های دیگر دانش هشدار داد. هرچند این دانش توانسته در میان سایر جوامع جای خود را باز کرده و مبتنی بر مبانی هستی‌شناختی، ارزش‌شناختی، انسان‌شناختی و روش‌شناختی حاکم بر آن‌ها، نیازهای متفاوت آنان را پاسخ‌گو باشد، اما واقعیت تلخ و دل‌آزاری مشهود است و آن اینکه کارنامه مسلمانان در تحقیقات اجتماعی بویژه از نگاه کتاب مقدس و جاوید آسمانی قرآن، بسیار کم است و آثار بسیار معدودی را می‌توان با صبغه‌های اجتماعی مثال زد که آن هم برخی در حاشیه و برخی به طور غیرتخصصی و با ادبیاتی غیر حرفه‌ای نگارش یافته است. به عنوان مثال درحالی که دهها و صدها کتاب و اثر درباره مسائل جزئی، فرعی و فردی نوشته شده است، کتاب‌های اندکی در زمینه‌های مختلف اجتماعی خصوصاً با رویکرد قرآنی را سراغ داریم که به طور خاص در مسائلی چون طبقات اجتماعی، سرمایه‌های اجتماعی، نهادهای اجتماعی، خدمات اجتماعی، حقوق و تکالیف اجتماعی، خانواده، جنسیت، زن و جامعه، مسائل و انحرافات اجتماعی و ... تدوین شده باشد.

از میان منابع موجود می‌توان مواردی را یافت که به نحوی به مطالعات اجتماعی با رویکرد قرآنی مرتبط است که در چند دسته ذیل تقسیم‌بندی می‌گردد:

الف) کتاب‌ها

- کتاب‌هایی درباره یک حکم اجتماعی در قرآن، مانند امر به معروف و نهی از منکر از نظر قرآن؟
- کتاب‌هایی درباره یک یا چند موضوع اجتماعی از منظر قرآن، مانند ربا و رشوه از نظر قرآن و ...؟
- کتاب‌هایی درباره آیین معاشرت در قرآن؟

- کتاب‌هایی درباره اندیشه اجتماعی مسلمانان با توجه به مبانی قرآنی؛
- کتاب‌هایی درباره اندیشه اجتماعی اسلام با توجه به آیات قرآنی؛
از میان پنج دسته فوق تنها سه دسته اخیر محل بحث ماست، چرا که دو دسته اول تنها یک حکم اجتماعی از منظر قرآن را بحث داده اند.
ناگفته نماند در این جستار کوتاه، تفاسیر اجتماعی جایگاه ویژه خود را دارند که به صورت جداگانه در پایان این بخش اشاره‌ای کوتاه به آنها خواهد شد.

آثار

الف) کتب

- ۱- ابن بابویه (شیخ صدوق)، ابو جعفر محمد بن ابی حسن، مصادقة الاخوان، تصحيح سيد محمد مشکوة، ترجمه محمد تقی دانش پژوه، مقدمه سعید نفیسی، تهران، انتشارات تشیع، بی تا؛ هر چند این کتاب به شیخ صدوق نسبت داده شده است، اما از پدرش ابوالحسن علی بن حسین بابویه می باشد. این کتاب شامل ۴۳ باب است که با استناد به آیات فراوان و احادیث زیادی به آیین برادری و معاشرت پرداخته است.
- ۲- ابوزهره، محمد، المجتمع الانسانی فی ظل الاسلام، چاپ دوم، بیروت، دارالفکر، ۱۳۹۰ق.
در این کتاب به ویژگی‌های اسلام و نقش توحید در آن اشاره شده است و سپس مباحثی مانند خانواده در حکم شریعت، حقوق زن در اسلام، تعاون در خانه، میانه بودن اسلام، عدالت و آزادی از دیگر مباحثی است که با استفاده از آیات و روایات آورده است.
- ۳- اعرجی، زهیر، النظرية الاجتماعية فی القرآن الکریم، چاپ اول، قم، ۱۴۱۵.
مطالب این کتاب در هفت فصل آمده است: عدالت اجتماعی در پرتو قرآن کریم، انحراف اجتماعی و درمان آن از منظر قرآن، نظام اجتماعی در نظر قرآن، نظام بهداشتی در قرآن، نظام خانواده در قرآن، نظام سیاسی در قرآن، نظام قضایی در قرآن.
- ۴- اعرجی، بحوث فی علم الاجتماعی الاسلامی ج ۲؛ الانحراف الاجتماعی و اسالیب العلاج، چاپ اول، قم، موسسه محراب الفکر الثقافیة، ۱۹۹۴.
این کتاب در بردارنده دو بخش است: انحراف اجتماعی در نگرش سرمایه داری و انحراف اجتماعی و درمان آن در پرتو نگرش اسلام و قرآن.

۵- پایدار (پیمان)، حبیب‌الله، حیات و مرگ تمدن‌ها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۵۷.
این اثر شامل چند بحث است: قرآن و دگرگونی اجتماعی، ستمگری عامل اول نابودی تمدن‌ها و نظام‌های اجتماعی، قیام مندرین برای آگاهی دادن و بسیج ناس به عنوان عامل دوم نابودی تمدن‌ها و نظام‌های ستمگر اجتماعی، لحظه مرگ و هلاک ستمگران، نابودی ستمگران و حاکمیت صالحان و مستضعفان، تکامل عمومی جامع در سایه استقرار نظام توحیدی و ...

۶- پاینده، مصطفی، اسلام و گروه‌های اجتماعی، تهران، واحد فرهنگی بنیاد شهید، ۱۳۶۱.
این نگاشته به صورت سلسله مقالات آمده است و چهار عنوان دارد: استکبار و مستکبران، مترفین، نفاق و منافقین، استضعاف و مستضعفین. نویسنده در ذیل این عناوین به بررسی عملکرد این چهار گروه پرداخته و نظر اسلام را با توجه به آیات قرآن بیان کرده است.
۷- جمعی از نویسندگان، درآمدی به جامعه‌شناسی اسلامی، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، سمت، ۱۳۷۳.

این کتاب در پنج فصل تنظیم شده است و به جز بخش‌هایی که به اندیشه‌های متفکران غیر اسلامی پرداخته، بخش‌های دیگر آن انطباقات قرآنی دارد. افزون آنکه در پایان بخش آخر مطلبی با عنوان منشأ زندگی اجتماعی در پرتو آیات و روایات آورده است.

۸- رادمنش، عزت‌الله، قرآن، جامعه‌شناسی، اتوپیا: قرآن و عقاید اجتماعی، چاپ اول، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۱.

این کتاب دارای ده فصل بوده که سعی شده در فصول مختلف دیدگاه‌های قرآن را در مورد جامعه و تمدن، افول و عروج تمدن‌ها و... آورده و ایدئولوژی اسلام و آگزیستانسیالیسم را مقایسه نماید.

۹- رهنود، زهرا، موضع‌گیری طبقاتی اجتماعی، یا فرایند انحطاط یک جامعه در قرآن، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۵۷.

برخی بخش‌های کتاب عبارت است از: نذیران یا ادامه دهندگان رسالت تاریخی انبیاء، ظهور نذیران در جامعه، احبار و رهبان، مترفین، مستضعفین و ... این کتاب تجدید چاپ نشده است و ظاهراً نویسنده به این نتیجه رسیده که برخی از مطالب آن مخدوش است.

- ۱۰- شبستری، سید مرتضی، اخلاق اجتماعی، تفسیر سوره حجرات، تحریر سید محمد رادمش، چاپ اول، تهران، بنیاد قرآن ۱۳۶۰.
- مؤلف در این کتاب ابتدا یک یا چند آیه را آورده و آنگاه ترجمه و سپس تفسیر می نماید. در این کتاب کمتر به جنبه‌های لغوی و بلاغی آیات تکیه شده و بیشتر مسائل اجتماعی قابل استفاده از آیات را بحث کرده است.
- ۱۱- صدر، سید محمد باقر، سنت‌های تاریخ و فلسفه اجتماعی در مکتب قرآن، مقدمه و تنظیم و پاورقی جلال‌الدین علی الصغیر، ترجمه و نگارش حسین منوچهری، چاپ اول، مرکز نشر فرهنگی رجا، ۱۳۶۹.
- این مکتوب، ترجمه سلسله سخنرانی‌های آیت الله شهید سید محمد باقر صدر است که یک بار تحت عنوان مقدمات فی التفسیر الموضوعی للقرآن و بار دیگر تحت عنوان المدرسة القرآنیة منتشر شده است. از این کتاب دو ترجمه ذیل هم منتشر شده است:
- الف - محمد مهدی فولادوند، انسان مسئول و تاریخ ساز از دیدگاه قرآن، تهران، بنیاد قرآن، ۱۳۵۹.
- ب - سید جمال موسوی اصفهانی، تفسیر موضوعی سنت‌های تاریخ در قرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.
- ۱۲- طباطبایی، سید محمد حسین، اسلام و اجتماع، قم، انتشارات پیام اسلام.
- ۱۳- طباطبایی، سید محمد حسین، روابط اجتماعی در اسلام، ترجمه و نگارش محمد جواد حجتی کرمانی، تهران، بعثت، بی تا.
- کتاب حاضر ترجمه بحثی است که علامه در جلد چهارم تفسیر المیزان در ذیل آیه ۲۰۰ آل عمران ذیل عنوان کلام فی المرابطة فی المجتمع الاسلامی مطرح کرده است. برخی عناوین کتاب عبارتند از: انسان و اجتماع، انسان و رشد اجتماعی او، توجه خاص اسلام به اجتماع، آیا روش اجتماعی اسلام ثابت و قابل اجراست، معنی آزادی در اسلام، مرز مملکت اسلامی کجاست و
- ۱۴- عبدالحمید محسن، منهج التغير الاجتماعی فی الاسلام، بغداد، المكتبة الوطنية، ۱۹۸۶.
- این کتاب به بحث دگرگونی اجتماعی و عوامل گوناگون آن از منظر اسلام و قرآن پرداخته است، نیز اهداف دگرگونی، برپایی جامعه ایمانی، اسباب دگرگونی و ... از دیگر مباحث این کتاب است.

۱۵- کرمی، علی، ظهور و سقوط تمدن‌ها از دیدگاه قرآن، مقدمه ناصر مکارم شیرازی، چاپ اول، قم، نشر مرتضی، ۱۳۷۰.

این کتاب، تحقیقی است در باره جامعه و تاریخ و سنت‌های حاکم بر آن و علل رشد و انحطاط آن از دیدگاه قرآن که شامل ۱۷ بخش مانند جامعه و مشخصات آن، تاریخ در آئینه قرآن، قانونمندی سیر جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، سنن حاکم بر جامعه و تاریخ، اعتلا و انحطاط جوامع، نقش عدالت در تعالی ملت‌ها و رشد تمدن‌ها و... می باشد.

۱۶- کمالی دزفولی، سیدعلی، قرآن و جامعه سازی، تهران، انتشارات اسوه، ۱۳۷۰.
این کتاب مجموعه سه کتاب دیگر وی است با نام‌های قرآن و جامعه سازی، قرآن و مبارزات، قرآن و دستورات اجتماعی. نویسنده به جز از قرآن از کتاب‌های دیگر حتی از تفاسیر مطلب یا عباراتی نقل نکرده است.

۱۷- محمدی گیلانی، محمد، قرآن و سنن الهی در اجتماع بشر، مقدمه زین العابدین قربانی لاهیجی، چاپ اول، تهران، نشر سایه، ۱۳۷۵.

در مقدمه این کتاب از حیات و مرگ ملت‌ها سخن به میان آمده و در بخش‌های مختلف کتاب از سنن اجتماعی بحث شده است، سنت استخفاف و استدراج از مهمترین سننی است که آمده و در ادامه به فتنه و ایمان و متشابهاات قرآن پرداخته شده است.

۱۸- مصباح یزدی، محمدتقی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، چاپ دوم، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۲.

این اثر، در ۱۲ بخش تنظیم شده است که به بحث‌های اصالت فرد و جامعه، قانونمندی جامعه، وجود جامعه، تأثیر جامعه در فرد و فرد در جامعه و سنت‌های اجتماعی پرداخته است. این کتاب از جمله مهمترین کتاب‌هایی است که بیشتر صبغه فلسفه اجتماعی دارد و نویسنده با استناد به آیات قرآنی مبانی خاص خود را تبیین کرده است.

۱۹- مطهری، مرتضی، جامعه و تاریخ، تهران، انتشارات صدرا، چاپ هفدهم، ۱۳۸۴.
این کتاب جلد پنجم از مجموعه «مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی» و آخرین اثر نگارشی شهید است. این اثر در موضوع خود خصوصا از نظر اثبات بی‌پایگی ماتریالیسم تاریخی و نشان دادن لغزش‌های روشنفکران مسلمان در تحلیل حرکت تاریخ و عوامل

محرک آن، کم نظیر و شاید بی نظیر است. مباحث این کتاب که اغلب با استنادات قرآنی بیان شده، باتوجه به مبادی و مبانی نظری قرآنی تبیین شده و عمده این مباحث عبارتند از: هویت جامعه و تاریخ، منشأ اجتماع و جامعه، مدنی الطبع بودن انسان، اصالت جامعه، قطب بندی جامعه، اعتلاء و انحطاط جامعه و تاریخ و ...

۲۰- اجتماعیات در قرآن کریم (سنت های اجتماعی در قرآن کریم)، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان - قدس رضوی، ۱۳۶۵.

این کتاب درباره سنت های اجتماعی است که مشخصات آن را طبقه بندی کرده و بحث های اختیار و مسئولیت انسان، سنت ظهور و سقوط امت ها، سنت ارسال رسل، سنت هدایت و اضلال الهی، سنت پیروزی حق بر باطل، سنت مجازات، سنت استمهال، سنت امتحان و ابتلا و سنت عبرت آموزی را بررسی کرده است.

۲۱- نجفی علمی، محمد جعفر، برداشتی از جامعه و سنن اجتماعی در قرآن، چاپ اول، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱.

این مکتوب، تحقیق پراکنده ای است درباره جامعه و سنت های اجتماعی در قرآن که از آیات و تفاسیر مختلف بویژه المیزان خیلی استفاده کرده است. مباحث اصلی کتاب عبارتند از: اهمیت جمع و اعمال اجتماعی در اسلام، تشکیل و تشکل جامعه، ساختار و مقدمات جامعه اسلامی، معیار هلاکت جامعه و چگونگی آن، دین و جامعه شناسی آن.

۲۲- علی شریعتی، اسلام شناسی، انتشارات قلم، ۱۳۶۲، چاپ سوم.

نویسنده با توجه به مبانی قرآنی به طور ضمنی به مباحث اجتماعی با برداشتهای قرآنی پرداخته است. این کتاب و کتاب های دیگر وی گرچه به نظر می رسد اندکی رویکردهای چپ گرایانه دارد، اما استفاده و بهره گیری های قرآنی آن مورد توجه است.

۲۳- سید محمد باقر حکیم، علوم قرآنی، ترجمه محمد علی فشارکی، تهران، تبیان، ۱۳۷۸، ص ۳۵۹-۵۰۴.

بخش چهارم این کتاب، مربوط به «تفسیر موضوعی و نمونه هایی از آن» است که در ۹ صفحه از این بخش مباحث نظری مانند تعریف تفسیر موضوعی، سه معنا برای «موضوعی بودن»، نیاز زمان به تفسیر موضوعی و فهرست اجمالی موضوعات قرآنی و شیوه قرآن در

ارائه آن‌ها آمده است و بقیه این بخش مربوط به شیوه عملی این نوع از تفسیر می‌باشد که نویسنده موضوعات «قصص قرآن، مطالعه داستان حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام، فواتح سور و جانشینی انسان از طرف خداوند را مطرح کرده است. مؤلف بیشتر مطالب خویش را مرهون استادش، آیت الله شهید صدر می‌داند، هر چند خود ابتکارات و اضافاتی نیز دارند.

۲۴- محمد، اسفندیاری، بعد اجتماعی اسلام، قم، انتشارات صحیفه خرد، چاپ دوم، ۱۳۸۲.

این کتاب در چهار بخش تدوین یافته است؛ بخش اول از اجتماعی بودن دین سخن به میان رفته است؛ بخش دوم متکفل بحث اجتماعی بودن دین اسلام است که این دو بخش با استنادات زیادی از آیات قرآن آمده است. بخش سوم کتاب به رویگردانی مسلمانان از بعد اجتماعی اسلام می‌پردازد و در بخش چهارم به کتابشناسی توصیفی جامعه‌شناسی اسلام پرداخته شده است.

۲۵- حکیمی، محمدرضا، جامعه‌سازی قرآنی، قم، انتشارات دلیل ما، چاپ پنجم، ۱۳۸۲.

پنج بخش این کتاب عبارتند از: جامعه‌سازی قرآنی، محورهای عدالت (که شامل ۵۲ محور اصلی است)، تعریف عدالت (با ذکر ۱۵ مطلب)، ابعاد صیروت و حرکت‌های تکاملی و تعالی‌بخش، و سیاست کلی اسلام. در هر بخش از کتاب استنادات بجا از آیات قرآن و نیز روایات معصومین را می‌توان دید.

۲۶- سلیمانی، داود، دو طبقه اجتماعی در قرآن، نشر شیوه، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۰.

۲۷- درآمدی بر جامعه‌شناسی، تاریخچه جامعه‌شناسی، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، انتشارات سمت، چاپ اول، قم، ۱۳۷۳.

۲۸- طوسی، خواجه نصیرالدین، اخلاق ناصری، انتشارات خوارزمی، تهران، ۱۳۶۰، چاپ دوم.

۲۹- نغمه الجیاشی، محمود، المجتمع الدینی عندالعلامة الطباطبایی، نشر فقاقت، چاپ اول قم، ۱۴۲۶.

این کتاب شامل پنج فصل است که همراه مقدمه‌ای درباره‌ی حیات علمی مرحوم علامه طباطبایی است و در فصول مختلف، مباحثی که مربوط به فلسفه اجتماع و نظام اجتماعی

است از قبیل هویت و منشأپیدایش اجتماع و جامعه، مدنی‌الطبع بودن انسان و... را از دیدگاه قرآن بیان کرده است. مباحث دیگر این اثر، اخلاق مجتمع دینی و مسئله تفکر در جامعه دینی می‌باشد. مباحث متفرقه دیگر در مورد جامعه و نظام اجتماعی اسلام نیز از دیگر مباحث این کتاب می‌باشد.

۳۰- حکیم، سید محمد باقر، جامعه انسانی از دیدگاه قرآن کریم، ترجمه موسی دانش، نشر آستان قدس رضوی، چاپ اول، مشهد، ۱۳۷۸.

این اثر، ترجمه کتاب ارزشمند المجتمع الانسانی فی القرآن الکریم است که شهید حکیم با فرمایش گرفتن روش تفسیر موضوعی قرآن، یکی از مهمترین گزاره‌های قرآنی یعنی جامعه انسانی را مورد پژوهش قرار داده است و در شش باب، در ابعاد گوناگون عقیدتی، اجتماعی، تاریخی و اخلاقی می‌باشد. در این کتاب از مسائلی همچون آغاز پیدایش انسان، آغاز تشکیل جامعه انسانی، روند تکامل آن، اندیشه‌ای که جامعه سالم و صالح باید از آن پیروی کند و عواملی که این جامعه را به سوی کمال سوق می‌دهد سخن به میان آمده است.

ب) تفاسیر اجتماعی

یکی از گرایش‌هایی^[۱] که در قرون اخیر گسترش یافته است تفسیر اجتماعی^[۲] است. تفسیر اجتماعی که شاخه‌ای از تفسیر اجتهادی با گرایش اجتماعی است به معنای تحلیل مفاهیم و مسائل اجتماعی و نیازهای واقعی عصر حاضر از نگاه قرآن است که مفسر در این روش تلاش می‌کند، بین نظریه قرآن در زمینه مسائل اجتماعی و هدف اجتماعی، هماهنگی برقرار نماید و در جنبه‌های مختلف اجتماعی از مسائل اعتقادی گرفته تا مسائل اقتصادی، سیاسی، اخلاقی و حقوقی، به ارایه نظریه و تئوری پرداخته و مشکلات را پیش‌بینی نموده و به شبهات مختلف پاسخ دهد.

مفسر در این تفسیر از موضعی متعهدانه و مسئولانه به قضایا نگاه می‌کند و نگران حوادث و تحولات است و از همین روست که همه راه‌ها را بررسی کرده تا آنچه را که به نظرش، مطابق فرهنگ و تعالیم قرآنی است، ارایه می‌دهد.

مقصود از تفسیر اجتماعی معنای عامی است که شامل تفاسیر سیاسی، تربیتی (با رویکرد اجتماعی)، اصلاحی و تقریب‌گرایانه هم می‌شود. این نوع تفاسیر چون به مقتضای شرایط اجتماعی و واکنش به رویدادها و نیازهای بشر معاصر پدید می‌آید، کمتر از روش جزء به جزء بهره می‌برد و بیشتر روش تفسیر موضوعی را به کار می‌گیرد.

آیات اجتماعی با توجه به معانی وسیع آن، بسیار متنوع و فراوان است و شاید بتوان بیشترین آیات قرآن را در این حوزه مطرح کرد لذا مشکل بتوان در یک تقسیم‌بندی، تفسیر را به دو بخش اجتماعی و غیراجتماعی تقسیم کرد^[۳] برخی از تفاسیری که با رویکرد اجتماعی نگارش یافته اند عبارتند از:

۱- عبده، شیخ محمد، ۱۳۲۳ق، المنار (تفسیر القرآن العظیم)

با حرکت سیدجمال در مصر نگاهی نو به تعالیم قرآن و اسلام شکل گرفت و شاگرد او شیخ محمد عبده (۱۳۲۳ق) در تأسی از او تا آیه ۱۲۶ سوره نساء را با گرایش اجتماعی تفسیر کرده و سپس رشید رضا (۱۳۵۴ق) شاگردش تا آیه ۵۲ سوره یوسف آن را ادامه داد. (نا تمام در ۱۲ جلد، انشای محمد عبده و تحریر رشید رضا).

عبده از روش‌های سنتی تفسیر که خود را به مباحثات صرفی لغوی، بلاغی و کلامی سرگرم کرده‌اند، انتقاد کرده و تلاش خود را در تفسیر بر جنبه‌های تحول‌آفرین قرآن، رابطه ایمان و مسایل مادی و زندگی اجتماعی و به طور کلی بُعد ارشادی و هدایتی قرآن قرار داد. از مهم‌ترین ویژگی‌های این تفسیر گرایش عقلانی در مسایل اعتقادی، پرهیز از ورود به مسائل اختلاف‌انگیز، نقد اخبار ضعیف و رد شدید اسرائیلیات، تفسیر قرآن به قرآن و احترام به اهل بیت علیهم‌السلام است؛ هر چند بخش دوم تفسیر که به قلم رشید رضاست، در مواردی از دیدگاهها و روش تفسیری محمد عبده فاصله گرفته است.

رشید رضا تقریراتی از درس تفسیری استاد و نیز مذاکراتی که با ایشان داشته (و البته ناظر به نیازهای زمان و مشکلات مسلمین هم بود) را در مجله المنار چاپ می‌کرد. گرچه در برخی موارد به جهت گرایش به علوم و افکار روز به تفسیر به رای نیز مبتلا شد. به عنوان مثال ایشان جن را به نوعی میکروب غیر قابل رویت و ابابیل را به مرض آبله تفسیر کرده است.

۲- مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه

این تفسیر که به ادعای نویسندگان آن بر اساس نیازهای اجتماعی عصر خود به وجود آمده است مهم‌ترین ویژگی‌اش، عصری و اجتماعی بودن آن می‌باشد که به گرایش علمی نیز توجه خاص داشته است. ویژگی دیگر آن در گرایش به شیوه ارائه مطالب در این تفسیر است که در آغاز، پس از بیان نکات کلی در هر سوره، به جنبه‌های هدایتی و تربیتی اشاره نموده است.

شیوه ارائه مطالب در این تفسیر چنین است که در آغاز، پس از بیان نکات کلی در هر سوره، به فضای حاکم بر سوره، سبک و سیاق و موضوعات مهم مطرح شده در سوره اشاره می‌شود و سپس به مضمون آیه پرداخته و با روشی تحلیلی مسائل زندگی و هدایت انسان را تشریح می‌کند.

۳- مراغی، شیخ احمد مصطفی، تفسیر مراغی

مراغی که از شاگردان محمد عبده بود در تفسیر خود به اسرار احکام الهی و علل انحطاط مسلمین توجه خاص کرده است. تفسیر «مراغی» در تفسیر آیات، ابتدا با عنوان «تفسیر المفردات» لغات را معنی می‌کند و بعد تحت عنوان «المعنی الجملی» خلاصه آیات و ربط آنها را به ما قبل، شرح می‌دهد. در انتها نیز با عنوان «الایضاح» به ترتیب، به شرح تفسیر آیات می‌پردازد.

۴- سید قطب، فی ظلال القرآن

سید قطب نیز که در مصر شهید شد تفسیر خود را با جهت‌گیری جهادی و سیاسی همراه ساخته و به مسائل اجتماعی و تربیتی توجه خاص نشان داد. او از دانشمندان مبارز و روشنفکر مصر، از اهل سنت و با گرایش اشعری بود. وی به علت دیدگاه‌های ضد استعماری و برخوردهای او با مسائل ظالمانه جهانی، در تفسیر خود به مسائل مبارزاتی، جنگ و جهاد، تحولات میان ملت‌های اسلامی، اتحاد و... توجه زیادی نشان داد.

۵- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن

این اثر، تفسیر جامعی است که یکی از شاخصه‌های آن «جمع میان دو شیوه تفسیر ترتیبی و موضوعی» است. علامه طباطبایی ضمن مراعات ترتیب در تفسیر آیات و سوره‌ها،

از جایگاه والای تفسیر موضوعی غافل نبوده و هر جنبه را با کمال دقت و ظرافت دنبال کرده است. علامه طباطبایی براساس فهم خود از متون حکمت آمیز قرآن و روحیه‌ای هوشیار و اجتماعی، مسئولیت دفاع از اسلام و مفاهیم اسلام را در برابر شبهات بر عهده گرفت. این تفسیر ارزشمند، بویژه در تفسیر برخی آیات مانند آیات ۱۹۹-۲۰۰ آل عمران، منشأ تولید بسیاری از مقالات علمی شده است و آثار زیادی معطوف به آن به وجود آمده است.

۶- قاسمی، محمد جمال الدین، محاسن التأویل

قاسمی از علمای دمشق و از رهبران نهضت ضد استعماری در آنجاست. وی به اسرار احکام و علل انحطاط مسلمین توجه خاص داشت.

۷- طالقانی، محمد، پرتوی از قرآن

این کتاب به زبان فارسی است و از تفسیر حمد تا بخشی از سوره نسا و جزء آخر قرآن را در بر گرفته است و به لحاظ آنکه نویسنده خود در دوران زیادی به مبارزات پرداخته است تفسیر او نیز از چنین رویکردی مستثنا نیست، از همین رو این تفسیر از بهترین نمونه‌های تفسیر اجتماعی است. توجه ایشان به مسائل اجتماعی در تفسیر، جبران کم توجهی به مباحث اجتماعی اسلام بود. وانگهی او در زمانه‌ای می‌زیست که مارکسیسم داعیه‌دار چنین مباحثی بود و اسلام جدا از سیاست و اجتماع تلقی می‌شد. در مقدمه در گفتاری تقریباً طولانی به مسائلی مانند هدایت بشر، توجه به کمال و انگیزه‌های خلقت انسانی پرداخته شده است. شاید این مقدمه به خاطر وضعیت اجتماعی آن زمان بوده که مولف در آن قرار داشت.

مؤلف در قسمتی دیگر هم به دستاوردهای بشری پرداخته که در عین حال که انسان به لحاظ علمی پیشرفت‌هایی داشته است ولی به لحاظ ذهنی همواره در مضیقه‌های جدی بوده است که قرآن این دشواری‌ها را می‌تواند پاسخ دهد، ضمن این که به ترقیات و دستاوردهای علمی بی‌توجه نبوده و حتی گاه تفسیر بدین سو هم کشیده شده است.

۸- مغنیه، محمد جواد، الکاشف

تفسیر کاشف در ۷ جلد به زبان عربی شامل تمام قرآن و نسبتاً مختصر به شیوه تحلیلی و اقناعی و با عنایت به تقریب بین مذاهب اسلامی نوشته شده است. نویسنده، محورهای اساسی روش خود را در این تفسیر چنین بر می‌شمرد:

روش تفسیر روشی اقتناعی است نه ادبی، اعجاز بیانی و ...؛
پرهیز از اسرائیلیات، شأن نزول و تناسب آیات (زیرا قرآن کتاب فنی نیست بلکه کتاب
وعظ و هدایت است)؛

در تفسیر آیات و بیان مراد از آیه به سنت پیامبر تکیه شده است؛
تطابق با نیازهای جامعه اسلامی؛

۹- فضل الله، سید محمد حسین، من وحی القرآن

مؤلف این کتاب نیز از دانشمندان مبارز معاصر شیعه در لبنان است که دیدگاه‌های
مبارزاتی وی علیه اسرائیل و استعمار معروف است. او در تفسیر خود به نکات اجتماعی و تربیتی
پرداخته است گرچه گرایش کلامی و اعتقادی را نیز می‌توان در این تفسیر مشاهده کرد.

۱۰- علامه بلاغی، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن

این تفسیر دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که در سایر تفاسیر کمتر به چشم
می‌خورد. علامه بلاغی در سال ۱۳۵۰هـ تألیف این کتاب را آغاز کرد و تا زمان وفاتش در
۲۲ شعبان ۱۳۵۲هـ آن را ادامه داد. این تفسیر تنها تا آیه ۵۷ سوره نساء را در بر گرفت.
اصلی‌ترین مقابله‌های علامه بلاغی با چند دسته از حملات فرهنگی دشمنان بود که در آثار
و از جمله تفسیر خود به پاسخ آن‌ها پرداخته است:

مادی‌گرایان و بی‌دینان؛ فعالیت‌های تبلیغی مسیحیت و اهل کتاب؛ آیین‌های نو پدید
مانند بابیت و بهایت و وهابیت و اتهامات مستشرقان. تألیفات او در زمینه تفسیر، فقه، اصول،
عقاید، کلام، شعر و مراسلات (نامه نگاری‌ها) است. آیت‌الله خوئی و علامه طباطبایی که از
شاگردان علامه بلاغی نیز بوده‌اند، در تفسیر از ایشان تاثیر زیادی پذیرفته‌اند.

ج) مقالات پیرامون

قوانین و اصول جامعه‌شناسی

۱- قانونمندی جامعه و تاریخ (مبانی فلسفه تاریخ در قرآن) / محمود رجیبی؛

۲- زندگی اجتماعی از نظر قرآن / عبدالله جوادی آملی؛

۳- آرمان شهر قرآنی / وحیدرضا نوربخش.

جامعه‌شناسی از تباطات

- ۱- اصول حاکم بر ارتباطات کلامی میان فردی از دیدگاه قرآن کریم / سید مصطفی احمدزاده؛
- ۲- تحیت و سلام، گام نخست ارتباطی / خلیل منصوری؛
- ۳- الگوی ارتباطات در قرآن کریم / کریم خان محمدی.

جامعه‌شناسی معرفت

- ۱- جامعه‌شناسی معرفت در قرآن / صادق گلستانی.

چیستی جامعه

- ۱- مبانی جامعه‌شناسی در قرآن / کریم خان محمدی؛
- ۲- ترکیب جامعه از نظر قرآن / محسن خلیجی؛
- ۳- هویت جامعه از دیدگاه قرآن / محمدجواد سلمان‌پور.

آسیب‌شناسی اجتماعی

- ۱- قرآن و پدیده انحراف در جامعه / سید موسی صدر؛
- ۲- زمینه‌های رویکرد به آسیب‌شناسی اجتماعی / احمد ترابی؛
- ۳- آسیب‌شناسی دینی از نگاه قرآن / حسن رضایی مهر؛
- ۴- قرآن و راهکارهای مبارزه با مفاسد اخلاقی / سید جواد حسینی؛
- ۵- نگاهی مقدماتی به تحلیل جامعه‌شناختی از قرآن؛ درباره تضادهای اجتماعی، روانی و فرهنگی نسل جوان امروز / فرهاد امام جمعه؛
- ۶- رویکرد اسلام به بسترهای پیدایش آسیب‌های اجتماعی / مریم شفیعی؛
- ۷- علل و عوامل نابودی جوامع از دیدگاه قرآن / محمد رحمت‌زاده؛
- ۸- مشکلات جامعه بی‌ایمان (۱) / جواد مصطفوی.

روش تحقیق جامعه‌شناسی

- ۱- روشی نو در پژوهش‌های جامعه‌شناختی در قرآن / محمد باقر آخوندی؛
- ۲- نگاهی مقدماتی به تحلیل جامعه‌شناختی از قرآن / فرهاد امام جمعه.

هنجارهای اجتماعی

- ۳- بایسته‌های خدمت‌گزاری به خلق خدا / محمد عابدی؛
- ۴- تحلیلی اجتماعی از اهتمام به امور مسلمانان با نگاه به آیات و روایات / مهدی

محمدی صیفار؛

- ۵- قرآن و گردشگری / خلیل منصوری؛
- ۶- یاری مظلوم در آیات و روایات؛ سکوت جایز نیست / محمد آصف عطایی؛
- ۷- فقه و صنعت جهان گردی / علی اکبر کلانتری؛
- ۸- گردشگری در قرآن / ابوالقاسم یعقوبی؛
- ۹- اصل نخستین در برخورد با غیرمسلمانان / اسماعیل اسماعیلی؛
- ۱۰- آبرو / سید محمود دشتی؛
- ۱۱- اخوت / محمد خراسانی؛
- ۱۲- هجرت در نگاه قرآن / محمد حسین ساکت؛
- ۱۳- گردشگری و سیاحت از دیدگاه آیات و روایات / ملیحه شیر محمدی؛
- ۱۴- وظیفه‌شناسی و مسئولیت‌پذیری در قرآن و سنت / فاطمه آذر مهر؛
- ۱۵- جهان‌گردی و مسافرت از نظر اسلام / امیر حمزه صابری؛
- ۱۶- راه دستیابی به بصیرت / فاطمه ذبیحی؛
- ۱۷- ظارت اجتماعی در جامعه اسلامی (قسمت دوم) / سعید امیر کاوه؛
- ۱۸- نظارت اجتماعی در جامعه اسلامی (قسمت اول) / سعید امیر کاوه؛
- ۱۹- جایگاه و اهمیت ارزش‌های عرفی / محمدرضا آزادی؛
- ۲۰- موانع اتحاد و انسجام اسلامی / علی اسعدی؛
- ۲۱- الشوری فی الاسلام / حسن هویدی؛
- ۲۲- المرابطه فی المجتمع الاسلامی / محمد حسین طباطبایی؛
- ۲۳- جامعه‌پذیری و مسئله تقلید / مرتضی حسینی.

آسیب‌های اجتماعی

- ۱- ماهیت و ابعاد خشونت در چشم‌انداز قرآن / سید حسین هاشمی؛
- ۲- قرآن و عوامل رویکرد به خشونت / سید حسین هاشمی؛
- ۳- غلو در قرآن از نگاهی دیگر / حمیدرضا فهیمی تبار؛
- ۴- واپس‌گرایی از دیدگاه قرآن / خلیل منصوری؛
- ۵- تکدی‌گری در آموزه‌های قرآن / خلیل منصوری؛
- ۶- اختلاف و پیامدهای ناگوار آن در قرآن (۱) / عسکری اسلام‌پور؛

- ۷- توهم راه‌یابی خرافات به قرآن (۲) / زهرا اخوان صراف؛
- ۸- تحلیلی اجتماعی از اهتمام به امور مسلمانان با نگاه به آیات و روایات / مهدی محمدی صیفار؛
- ۹- اختلاف و پیامدهای ناگوار آن در قرآن (۲) / عسکری اسلام‌پور؛
- ۱۰- استراتژی قرآن در مواجهه با انحرافات اجتماعی / نصرالله آقاجانی؛
- ۱۱- نگره‌انکاری قرآن به ترور / خلیل منصوری؛
- ۱۲- هشدارهای اجتماعی (۱۲) عجله و شتابزدگی / ابوالقاسم یعقوبی؛
- ۱۳- عوامل ناامنی از دیدگاه قرآن / محمد آصف عطائی؛
- ۱۴- آزاررسانی از منظر قرآن / سجّاد باقری؛
- ۱۵- چشم‌زخم در نگرش قرآن / ام‌البنین شاه منصوری؛
- ۱۶- ریشه‌یابی قرآنی فرار از خانه؛ پیش به سوی سراب / سید محمد عارف حسینی؛
- ۱۷- چشم و هم‌چشمی از نگاه قرآن / سعید طالب‌پور؛
- ۱۸- آثار و عوامل پیدایش تعصب / علی باقرزاده؛
- ۱۹- آوارگی / علیرضا ایمانی مقدم؛
- ۲۰- آدم‌ربایی / علی نصیری.

طبقات و اقشار اجتماعی

- ۱- آیین پرستاری در قاموس قرآن و عترت / سیدحسین اسحاقی؛
- ۲- گونه‌شناسی طبقات اجتماعی در قرآن / علی اختر شهر؛
- ۳- منشأ طبقات اجتماعی و قرآن / داوود سلیمانی؛
- ۴- الطفل والطفوله ومدى الاهتمام به ما من جانب الاسلام / محمد عزت الطهطاوی؛
- ۵- بررسی و تحقیق پیرامون واژه «وحی» در قرآن مجید و مقایسه‌ی مفهوم آن با کتب مقدس / احمد رنجبر.

فرهنگ و تحولات اجتماعی

- ۱- نسیت فرهنگی از منظر قرآن / سید حیدر علوی نژاد؛
- ۲- دنیاگرایی، آسیبی فرهنگی؛ از منظر قرآن / سیدمصطفی احمدزاده؛
- ۳- قرآن و آسیب‌شناسی ماهوی فرهنگ / سیدحسین هاشمی؛

- ۴- قرآن و استقلال فرهنگی / خلیل منصوری؛
- ۵- راهکارهای صیانت فرهنگ در برخورد با فرهنگ‌های بیگانه از نگاه آیات و روایات / علی اسدی؛
- ۶- توسعه فرهنگی در آموزه‌های قرآنی / خلیل منصوری؛
- ۷- سامری گری در حوزه اعتقادی / رضا نادری؛
- ۸- آموزه‌های فرهنگ‌شناسی در قرآن کریم / فرهاد امام جمعه؛
- ۹- فتنه‌ها و راه‌های گریز از آنها / علیرضا حیدری؛
- ۱۰- اصلاحات و روش‌های آن در قرآن (۱) / سید محمد اسماعیلی؛
- ۱۱- اصلاحات و اصلاح‌طلبی از دیدگاه قرآن‌کریم (۲) / خلیل منصوری؛
- ۱۲- اصلاحات و اصلاح‌طلبی از دیدگاه قرآن (۱) / خلیل منصوری؛
- ۱۳- اصلاحات و روش‌های آن در قرآن / سید محمد اسماعیلی؛
- ۱۴- شناخت اصلاح‌طلب واقعی / علی جواهردهی؛
- ۱۵- قانون اصلاح و ویژگی مصلحان (در پرتو آیات قرآن کریم) / سید محمد علی دیباجی اصلاح علی اکبر میرسپاه؛
- ۱۶- بازگشت به قرآن (۱) / جمعی از خواهران دارالقرآن امام حسین علیه السلام؛
- ۱۷- اصلاحات حسینی در پرتو کلام / عبدالکریم پارسانیا؛
- ۱۸- اصلاح و احیاء در فرهنگ اسلامی / محمد صادق مزینانی؛
- ۱۹- بازگشت به قرآن و نهضت‌های اصلاحی جهان اسلام / بهاء‌الدین خرمشاهی؛
- ۲۰- اصلاح‌گران در آموزه‌های قرآنی / محمد علی حاتمی؛
- ۲۱- درآمدی بر اصلاحات اجتماعی در قرآن / شیوا فتح‌الله‌زاده؛
- ۲۲- قرآن، حکومت و توسعه فرهنگ (مبانی، راهکار و کارکرد) / سید ابراهیم سجادی؛
- ۲۳- نقش قرآن در رشد افکار عمومی / خلیل منصوری؛
- ۲۴- نگرش قرآن به فرایند رشد / خلیل منصوری؛
- ۲۵- مبانی رشد و لوازم آن در قرآن کریم / محمد کاظم شاکر؛
- ۲۶- تحلیل جامعه‌شناختی بر توسعه فرهنگی در قرآن / فرهاد امام جمعه؛
- ۲۷- مبانی نظری و عملی توسعه از نگاه قرآن / مجید اسماعیلی؛
- ۲۸- توسعه به عنوان هدف (نگرش قرآنی) / سید محمد کاظم رجائی؛

- ۲۹- توسعه و اخلاق / ابوالقاسم کار گزار؛
 ۳۰- علوم اسلامی، قرآن و توسعه / موسی ملایری؛
 ۳۱- مفهوم‌شناسی توسعه و موانع آن از نگاه قرآن مجید / کریم خان محمدی؛
 ۳۲- درآمدی بر نوآوری و شکوفایی از منظر قرآن و روایات / علی اصغر الهامی‌نیا؛
 ۳۳- مراحل اساسی توسعه اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های دینی با تأکید بر آیات و روایات / مهرداد نوابخش.

جامعه و تمدن

- ۱- جامعه از دیدگاه اسلام (۳) / مرتضی مطهری؛
 ۲- سرنوشت جامعه‌های ستمگر و بازجویی از آن‌ها / یعقوب جعفری.

موضوعات دیگر

- ۱- معلمان شایسته از نگاه قرآن / محمد جواد مروجی طبسی؛
 ۲- قرآن و علوم اجتماعی / دائره المعارف لیدن؛
 ۳- روش‌شناسی تفسیر اجتماعی قرآن / محمد رضا آقایی.

د) پایان نامه

- ۱- ویژگی‌های اجتماعی سیاسی جامعه مطلوب از دیدگاه قرآن / محمد قربان زاده ۱۳۷۹؛
 ۲- آثار اجتماعی دین از دیدگاه قرآن / محمد جواد صالحی؛
 ۳- مهرورزی اجتماعی از دیدگاه قرآن و روایات / محمد حسین ملک؛
 ۴- امر به معروف و نهی از منکر از دیدگاه قرآن و روایات / موسی فولادی؛
 ۵- مقایسه روش‌ها و مبانی تفسیر اجتماعی در تفسیر المیزان والمنار / محمد فاطمی؛
 ۶- مقایسه تمدن اسلامی با تمدن غرب / اسدالله زارعی؛
 ۷- فرهنگ جاهلیت در قرآن / محمد تقی پور متقی؛
 ۸- جامعه ایده ال قرآنی / علی مختارآبادی؛
 ۹- مبانی جامعه دینی در قرآن / محمد قربان زاده؛
 ۱۰- بررسی و تحلیل آیات جامعه‌شناختی عصر جاهلیت (در بعد اعتقادی و خانوادگی) / محمد ابراهیم ایزدخواه؛

- ۱۱- ویژگی‌های اجتماعی سیاسی جامعه مطلوب از دیدگاه قرآن / محمد باقر قربان زاده؛
- ۱۲- موانع عدالت اجتماعی از نظر قرآن و روایات / مجتبی صدیق زاده؛
- ۱۳- مشارکت اجتماعی زنان از دیدگاه قرآن و حدیث / سهیلا جلالی کندری؛
- ۱۴- انحرافات و آسیب‌های اجتماعی از دیدگاه قرآن / نصر الله آفاجانی؛
- ۱۵- جامعه‌شناسی معرفت در قرآن / حسین اژدری زاده؛
- ۱۶- تهاجم فرهنگی و راه‌های مقابله با آن از دیدگاه قرآن و حدیث / فاطمه دیانتی دردشتی؛
- ۱۷- بررسی فعالیت اجتماعی زنان از دیدگاه قرآن مجید و سنت شریف / ماجده آساره؛
- ۱۸- اصلاحات اجتماعی از دیدگاه قرآن / سید نور حسینی؛
- ۱۹- بررسی جایگاه اجتماعی زن معاصر با تکیه بر آیات و روایات / رضوان مامی میدی.

فهرست مدخل‌های مربوط به علوم اجتماعی از دایرةالمعارف قرآن لیدن

1. « Adultery and fornication. » 2001, vol. 1, pp. 28-30 / بغي و زنا;
2. « Age of ignorance. » 2001, vol. 1, pp. 37-40 / عصر جاهليت;
3. « Anger. » 2001, vol. 1, pp. 92-93 / خشم;
4. « Art and architecture and the Qur'an. » 2001, vol. 1, pp. 161-175 / هنر و معماری;
5. « Authority. » 2001, vol. 1, pp. 188-190 / اقتدار / قرآن;
6. « Belief and unbelief. » 2001, vol. 1, pp. 218-226 / ايمان و كفر;
7. « Birth control. » 2001, vol. 1, pp. 234-235 / کنترل مواليد /
8. « Bloodshed. » 2001, vol. 1, pp. 240-241 / قتل و خون ریزی /
9. « Caliph. » 2001, vol. 1, pp. 276-278 / خليفه /
10. « Church. » 2001, vol. 1, pp. 335-336 / کلیسا /
11. « City. » 2001, vol. 1, pp. 338-339 / شهر /
12. « Community and society in the Qur'an. » 2001, vol. 1, pp. 367-386 / جامعه و اجتماع در قرآن;
13. « Creeds. » 2001, vol. 1, pp. 480-486 / عقايد و مذاهب /
14. « Dialogues. » 2001, vol. 1, pp. 531-535 / گفتگو /
15. « Emigration. » 2002, vol. 2, pp. 18-23 / هجرت /
16. « Everyday life, Qur'an in. » 2002, vol. 2, pp. 80-98 / قرآن در زندگي روزمره /

17. « Family. » 2002, vol. 2, pp. 173-176 / خانواده;
18. « Feminism and the Qur'an. » 2002, vol. 2, pp. 199-203 / فمینیسم و قرآن;
19. « Friday prayer. » 2002, vol. 2, pp. 271-272 / نماز جمعه;
20. « Friends and friendship. » 2002, vol. 2, pp. 273-275 / دوستی و دوستان;
21. « Gender. » 2002, vol. 2, pp. 288-292 / جنس;
22. « Homosexuality. » 2002, vol. 2, pp. 444-445 / همجنس گرایی;
23. « Idolatry and idolaters. » 2002, vol. 2, pp. 475-480 / بت پرستی و بت پرستان;
24. « Generations. » 2002, vol. 2, pp. 292-293 / نسل های پیشین;
25. « Instruments. » 2002, vol. 2, pp. 543-54 / وسایل و ابزار روزمره آدمی;
26. « Iraq. » 2002, vol. 2, pp. 559-561 / عراق;
27. « Islam. » 2002, vol. 2, pp. 565-570 / اسلام;
28. « Jews and Judaism. » 2003, vol. 3, pp. 21-34 / یهود و یهودیت;
29. « Journey. » 2003, vol. 3, pp. 57-59 / سفر و مسافرت;
30. « Kings and rulers. » 2003, vol. 3, pp. 90-95 / ملوک و حکام;
31. « Kinship. » 2003, vol. 3, pp. 95-100 / رحم و خویشاوندی;
32. « Life « Literacy. » 2003, vol. 3, pp. 182-185 / زندگی;
33. « Literacy. » 2003, vol. 3, pp. 188-192 / سواد (خواندن و نوشتن);
34. « Marriage and divorce. » 2003, vol. 3, pp. 276-281 / نکاح و طلاق;
35. « Media and the Qur'an. » 2003, vol. 3, pp. 341-349 / رسانه و قرآن;
36. « Medina. » 2003, vol. 3, pp. 367-371 / شهر مدینه;
37. « Murder. » 2003, vol. 3, pp. 458-460 / قتل;
38. « Nomads. » 2003, vol. 3, pp. 543-545 / اعراب بادیه نشین;
39. « Poverty and poor. » 2004, vol. 4, pp. 208-210 / فقیر و مسکین;
40. « Power and impotence. » 2004, vol. 4, pp. 210-213 / قدرت و ضعف;
41. « Prophets and prophethood. » 2004, vol. 4, pp. 289-307 / پیامبری و پیامبران;
42. « Races. » 2004, vol. 4, pp. 336-337 / نژادها;
43. « Rebellion. » 2004, vol. 4, pp. 363-367 / شورش;
44. « Religion. » 2004, vol. 4, pp. 395-398 / دین;
45. « Ritual and the Qur'an. » 2004, vol. 4, pp. 484-498 / شعائر و مراسم دینی;

46. « Social sciences and the Qur'an.» 2005, vol. 5, pp. 65-76 / قرآن و علوم اجتماعی
47. South Arabia, religions in pre-Islamic.» 2005, vol. 5, pp. 84-94 / قرآن و ادیان 84-94
- ذیپیش / از اسلام در جزیره العرب
48. « Suicide.» 2005, vol. 5, pp. 159-162 / خودکشی
49. « Teaching.» 2005, vol. 5, pp. 200-205 / آموزش از منظر قرآن
50. « Temporary marriage.» 2005, vol. 5, pp. 232-234 / ازدواج موقت
51. « Tribes and clans.» 2005, vol. 5, pp. 363-368 / قبیله
52. « Violence.» 2005, vol. 5, pp. 432-433 / خشونت از منظر قرآن
53. « Virtues and vices, commanding and forbidding.» 2005, vol. 5, pp. 436-443 / امر به معروف و نهی از منکر
54. « Women and the Qur'an.» 2005, vol. 5, pp. 523-540 / زنان و قرآن
55. « Work.» 2005, vol. 5, pp. 548-551 / کار.

ه) پایگاه‌ها و وبلاگ‌ها

از آنجا که بیشترین کاربرد سایت‌ها در شبکه جهانی، ایجاد زمینه‌های ارتباطی و اطلاع‌رسانی است، لذا توجه به این نکته لازم است که در این پایگاه‌ها، گاه به موضوعاتی همچون معرفی همایش‌ها و نشست‌هایی در زمینه‌های مرتبط با قرآن کریم و علوم اجتماعی پرداخته شده و گاه به معرفی کتاب‌ها و مقالات که مستقیم و یا غیرمستقیم به نسبت قرآن و علوم اجتماعی توجه نشان داده‌اند، بنابراین به طور اصولی این سایت‌ها را در دو دسته کلان می‌توان تقسیم نمود: سایت‌های خبری و سایت‌های محتوایی.

سایت‌های خبری انعکاس انتشار کتاب، مقاله و یا برگزاری همایش‌های قرآنی - اجتماعی را به عهده دارند. سایت‌های محتوایی نیز متن مقاله‌ها را منعکس می‌نمایند. این مقالات گاه از اتقان کافی برخوردار بوده و گاه اینگونه نیست و نمی‌توان به محتوای آن‌ها اعتماد نمود. در مواردی ممکن است برخی از سایت‌ها و یا وبلاگ‌هایی وجود داشته باشد که خصمانه با اعتقاد به حقانیت و آسمانی بودن قرآن کریم مطالبی را ترویج دهند.

برخی از سایت‌ها دیدگاه‌های اندیشمندان معاصر و برخی دیگر دیدگاه‌های اندیشمندان گذشته را در اختیار مخاطبان خود قرار می‌دهد. آنچه در پی می‌آید مواردی است که با کلید واژه‌های متفاوتی یافت شده و در جدول ذیل منعکس شده است. در این

تلاش، کوشش بر آن بوده که سایت‌های مرتبط با سه زبان فارسی، عربی و انگلیسی یافت شده و منعکس گردد. طبعاً در این بین مواردی وجود دارد که تکراری بوده و سایت‌های متفاوت، مطالب مشابهی را ارائه نموده‌اند.

آدرس تعدادی از سایت‌های موجود در جدول نیز در پایان ارائه می‌گردد.

http://www.centralclubs.com	آموزش مقام و منزلت زن در قرآن	۱
http://www.iqna.ir/en	Prompting Quranic activities Effective in Reducing Social Disorders	۲
http://www.parset.com	Prompting Quranic activities Effective in Reducing Social Disorders	۳
http://www.silobreaker.com	Prompting Quranic activities Effective in Reducing Social Disorders	۴
http://www.mail.shareh.net	اندیشه‌های اجتماعی در تفسیر المیزان (سید علی ایازی)	۵
http://www.iqna.ir	Devolving Quranic activities A Priority	۶
http://www.hawzeh.ir	معرفی و نقد کتاب اسلام و جامعه‌شناسی	۷
http://www.iqna.ir	Prompting cooperation between Govermental & Non- Govermental Quranic Organization QCAs Obejective	۸
http://www.ketabnews.com	معرفی کتاب جامعه‌شناسی جاهلیت قبل از اسلام	۹
http://www.english.irib/radioislam...	Fund to be set Up For Poromoting Quranic Activities	۱۰
http://www.rass.blogfa.com	دین و علوم اجتماعی، خیر نشست، پارادایم جامعه‌شناسی اسلامی، چستی و روش‌شناسی	۱۱
http://www.ijtihad.org	The Role Of Social Scientists in muslim societies	۱۲
http://www.miracleofquran.net	The Role Of Social Scientists in muslim societies	۱۳

http://www.science-islam.net/article	The Role Of Social Scientists in muslim societies	۱۴
http://www.ummah.com	The Role Of Social Scientists in muslim societies	۱۵
http://www.groups.yahoo.com	The Role Of Social Scientists in muslim societies	۱۶
http://www.abcwebstore.com	Aspects Of islam and muslim socities	۱۷
http://www.nekoonam.parsiblog.com	مدهامتان :علوم و معارف قرآن و حدیث بررسی و تحلیل آیات جامعه شناختی عصر جاهلیت (پایان نامه)	۱۸
http://www.textminingthequran.com	What damage does alcohol do to bodies?	۱۹
http://www.hawzeh.net	مبانی جامعه‌شناسی در قرآن/ کریم خان محمدی	۲۰
http://www.quranct.com	جامعه شناسی و قرآن	۲۱
http://www.telavat.com	نگرشی بر مکتب جامعه شناسی قرآن مجید	۲۲
http://www.hosinkabir.blogfa.com	How unbelieving societies view women	۲۳
http://www.en.quranblogging.ir		۲۴
http://www.quran-p.com	درآمدی بر جامعه‌شناسی خانواده در قرآن	۲۵
http://www.mushkilkosha.no-ip.org	فصلنامه پژوهش از دیدگاه قرآن Quran and society	۲۶
http://www.caledaneshjoo.com	جامعه شناسی از دیدگاه قرآن	۲۷
http://www.jannah.org	Women in Quranic society	۲۸
http://www.suger.ir	گزارش کتاب قرآن و جامعه‌شناسی - بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه دانشگاه	۲۹
http://www.al-islam.org	ترجمه و تفسیر قرآن به انگلیسی که به مباحث اجتماعی هم توجه داشته است.	۳۰
http://www.social-me.blogfa.com	هرمنوتیک و دین: گفت و گو با دکتر عبدالکریم سروش درباره قرآن	۳۱

http://www.festival.com	مجموعه‌ای از مقالات قرآنی که شامل برخی مطالعات اجتماعی می‌شود	۳۲
http://www.bahamayesh.com	گزارشات سومین همایش تخصصی قرآن و جامعه شناسی	۳۳
http://www.web.youngmuslims.ca/	حاوی برخی مقالات و مطالب مرتبط از جمله به زبان انگلیسی	۳۴
http://www.zanjansadra.com	گزارشات همایش توسط پژوهشگاه ملاصدرای زنجان	۳۵
http://www.alquranmission.org	حاوی برخی مطالب و مقالات مرتبط (به زبان انگلیسی)	۳۶
http://www.bpdanesh.ir	باشگاه پژوهشگران دانشجو / فصلنامه پژوهش‌های میان رشته قرآن کریم	۳۷
http://www.iran24.com	سایت تبلیغاتی درباره دائلود پایان‌نامه‌ها	۳۸
http://www.tanhayaval.parsblog.com	دشمن‌شناسی در قرآن و جامعه مهدوی	۳۹
http://www.110book.ir	معرفی کتاب قرآن، جامعه‌شناسی اتوپیا	۴۰
http://www.jahannews.com	خبر ضرورت تدوین تفسیر اجتماعی توسط دکتر رضایی اصفهانی	۴۱
http://www.iketab.com	معرفی کتاب مفاهیم اجتماعی در قرآن	۴۲
http://www.askquran.ir	کانون گفتگوی قرآنی - مقالات اجتماعی	۴۳
http://www.ngollo.blogfa.com	کانون تخصصی قرآن و علوم اجتماعی	۴۴
http://www.ejtemay.com	اعجاز القرآن فی القضايا المحوریه لعلم الاجتماع	۴۵
http://www.balagh.com	امکانیته الوحی فی توثیق المصادر المعرفیه لعلم الاجتماع	۴۶
http://www.alukah.net	علم الاجتماع اقصر الطرق الی الالحاد	۴۷
http://www.iqna.ir	اليوم اقامه المؤتمر الثاني للدراسات القرآنيه فی الحوزه والجامعه	۴۸
http://www.aljaride.com	السمع والطاعه للحاکم المسلم مهمافعل مبدا دخيل على الاسلام	۴۹

http://www.iqna.ir/en/	گزارش سومین همایش قرآن و جامعه شناسی به زبان انگلیسی	۵۰
...http://www.azaruniv.ac.ir/	Department of quranic studies	۵۱
http://www.eprints.hec.gov.pk...	The quranic sociology of crime	۵۲
http://www.quran.sbu.ac.ir	پژوهشکده اعجاز قرآن گروه قرآن و علوم انسانی	۵۳
http://www.isqaq.ir	پژوهشگران دانشجو (فصلنامه پژوهش‌های میان رشته‌ای)	۵۴
http://www.rihu.ac.ir	روش شناخت اجتماعی در قرآن (مقاله)	۵۵
	المعهد العالمی للفکر الاسلامی	۵۶
http://www.esraco.org	مؤسسه اسراء	۵۷
http://www.balagh.com		۵۸
http://www.tebyan.com		۵۹
http://tebyan-zn.ir-	حسن خلق و جایگاه آن در قرآن	۶۰
http://tebyan-zn.ir/	جنگ روانی از دیدگاه قرآن	۶۱
http://www.tahoorkotob.com/	رابطه عقل و وجدان و محیط اجتماعی از نظر قرآن	۶۲
http://fgn.ui.ac.ir/	دریچه‌ای بر نقد اجتماعی در قرآن (جامعه جاهلی و بخشش)	۶۳
http://www.maarefquran.org/	جامعه از دیدگاه اسلام	۶۴
http://ketaab.iec-md.org/	تاریخ از نگاه قرآن و نهج البلاغه	۶۵
http://www.tahoorkotob.com/	شخصیت جامعه از نظر قرآن، نهج البلاغه و علامه طباطبایی	۶۶
http://ketabroom.ir/	نشست «قرآن، جامعه و خانواده»	۶۷
http://www.tahoorkotob.com/	نتیجه ظلم در جامعه از نظر قرآن	۶۸
http://www.maarefquran.org/	قرآن و عوامل رویکرد به خشونت	۶۹
http://www.olumensani.com/	استبداد از دیدگاه قرآن	۷۰

http://www.pajoohe.com/	پیامبر اسلام ﷺ و شیوه گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی	۷۱
http://www.forum.persianfal.com/	موانع زندگی زناشویی و راه حل های قرآنی	۷۲
http://www.ahl-ul-bayt.org/	کارکردهای اتحاد اجتماعی در آموزه های قرآنی	۷۳
http://www.ahl-ul-bayt.org/	همگرایی و فروپاشی نهاد خانواده در قرآن	۷۴
http://vista.ir/	معرفی کتاب علل انحطاط و سقوط جوامع از دیدگاه قرآن	۷۵
http://kharamid.blogfa.com	منشأ طبقات اجتماعی و قرآن	۷۶

پی نوشت ها

[۱] منظور از گرایش تأثیر باورهای مذهبی، کلامی، جهت گیری های عصری، سبک های پردازش تفسیر قرآن است که بر اساس عقاید، نیازها و ذوق و سلیقه ها و تخصص علمی مفسر شکل می گیرد.

[۲] باید توجه داشت تفسیر اجتماعی با تفسیر با رویکرد جامعه شناختی (جامعوی) متفاوت است. تفسیر در معنای دوم حداقلی است و در معنای اول حداکثری است (یک تفسیر متلازم و مرتبط با روش است و روش نیز با اندیشه تلازم دارد لذا وقتی می گوئیم تفسیر اجتماعی یعنی نوع تفسیری که مرتبط با نوعی اندیشه است و اندیشه خود در این ساحت معنای وسیعی دارد)

[۳] با توجه به معنای وسیع اندیشه اجتماعی که حاوی تمام ابعاد حکمت نظری و عملی است لذا تفسیر اجتماعی هم به اکثر ابعاد مرتبط است. لذا بنظر می رسد نامیدن تفسیر به تفسیر اجتماعی در مقابل تفسیر غیر اجتماعی صحیح نباشد. چون ساحت اجتماع ساحت گسترده ای است و حتی تفسیر عقلی، شهودی و... را هم در بر می گیرد.